

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Природничо-географічний факультет

Кафедра біології людини та тварин

Тодоренко Дмитро Вікторович

ПТАХИ РІЧКИ ПСЕЛ В М. СУМИ ТА ЙОГО ОКОЛИЦЯХ

Спеціальність: 091 Біологія

Галузь знань: 09 Біологія

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітнього ступеню бакалавра

Науковий керівник

_____ **І. Р. Мерзлікін**

кандидат біологічних наук,

доцент кафедри біології людини та тварин

«____» _____ 2021 року

Виконавець

_____ **Д. В. Тодоренко**

«____» _____ 2021 року

Суми 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1	
ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА РАЙОНУ	
ДОСЛІДЖЕННЯ.....	5
РОЗДІЛ 2	
МАТЕРІАЛ І МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	9
РОЗДІЛ 3	
ДО ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ ПТАХІВ МІСТА СУМИ.....	11
РОЗДІЛ 4	
ХАРАКТЕРИСТИКА ПТАХІВ РАЙОНУ	
ДОСЛІДЖЕННЯ.....	13
РОЗДІЛ 5	
ЗИМОВА ФАУНА ПТАХІВ.....	28
РОЗДІЛ 6	
ПОВИДОВІ НАРИСИ.....	32
ВИСНОВКИ.....	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	51

ВСТУП

Актуальність теми.

Птахів, які мешкають у місті Суми почали вивчати з середини 1960-х років, коли вийшло перше повідомлення М.Є Матвієнка про результати його досліджень [4]. З тих пір з'явилися ще декілька публікацій стосовно птахів міста Суми в цілому [5, 6, 19] або ж присвячених окремим видам [7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 22]. Проте птахів, які зустрічаються на річці Псел спеціально ніхто не вивчав. Є окремі описи та згадування видів, яких зустрічали на цій водоймі [6, 11, 19]. Проте ця річка, як і всі водні об'єкти нашого міста, області та і країни, відчувають інтенсивний вплив діяльності людини, що призводить до суттєвих змін гідрорежиму Псла, характеру рослинності по його берегам та й стану самих берегів. Все це не може не впливати на птахів, які мешкають по його берегам. Тому виникла нагальна необхідність досліджень нинішнього стану населення птахів прибережної зони річки Псел.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хоча птахів, які мешкають у місті Суми почали досліджувати з 1960-х років [4], птахів, які зустрічаються на річці Псел спеціально ніхто не вивчав. Про них є тільки окремі згадки, які датуються 1969-2017 рр. [4, 6, 19].

Мета дослідження – дослідження видового складу і чисельності птахів річки Псел в м. Суми та його околицях.

Завдання дослідження:

1. Вивчити видовий склад птахів річки Псел в м. Суми та його околицях.
2. Визначити чисельність птахів різних ділянок Псла.

3. Встановити основні чинники, що впливають на чисельність і поширення птахів річки Псел.

Об'єкт досліджень – птахи річки Псел.

Предмет дослідження – видовий склад, чисельність та чинники, які впливають на чисельність птахів річки Псел.

Методи дослідження. Використовувався загально прийнятий в орнітології метод обстеження території і візуальних спостережень за птахами за допомогою польового бінокля.

Елементи наукової новизни одержаних результатів. Досліджено видовий склад птахів, їх чисельність і поширення птахів річки Псел у м. Суми та його околицях.

Практична значимість одержаних результатів. Результати досліджень про видовий склад та чисельність птахів можуть бути використані для подальшого моніторингу орнітофауни міста Суми.

Матеріали дипломної роботи можуть бути використані вчителями загальноосвітніх шкіл і керівниками гуртків юних натуралістів.

Апробація результатів та публікації. Результати досліджень доповідалися на Регіональному науковому семінарі «Проблеми збереження степових екосистем. До річниці створення природного заповідника «Михайлівська цілина» (27.04.2021 р.)».

По матеріалам досліджень зроблена публікація у матеріалах IX Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми збереження довкілля», яка відбулася 25-27 травня 2021 року (м. Суми).

РОЗДІЛ 1

ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА РАЙОНУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження проводилися по берегах річки Псел в місті Суми і нижче за течією. Обліки охоплювали прибережну зону шириною приблизно 10 м.

Клімат району дослідження помірно-континентальний. Середня річна температура повітря складає близько $6,8^{\circ}$ С. Найвища температура повітря $34-38^{\circ}$ С зареєстрована у середині серпня. В липні середньодобова температура становить $19,7^{\circ}$ С. Найхолоднішим місяцем є січень, а найнижча температура може опускатися до -27° С. Середньорічна норма опадів складає 601 мм. Найменша кількість опадів випадає в лютому і становить в середньому 32 мм, а найбільша кількість – в липні і сягає близько 77 мм [20].

На всій протяжності річки її береги знаходяться під впливом різноманітних факторів людської діяльності. В місті Суми на деяких ділянках береги забудовані різноманітними спорудами. Прилегла до берегів територія забудована багатопверховими будинками та приватними садибами. Вздовж берега часто проходять дороги і доріжки, по яким ходять люди і їздять автомашини. Особливо трансформовані береги в центрі міста, в таких місцях, як береги де розташований відпочивальник комплекс «Здибанка», біля Харківського мосту в районі торгово-розважального центру «Мануфактура, в районі центрального міського парку ім. Кожедуба, в мікрорайоні «Баси», де вздовж лівого берега тягнеться суцільна низка ресторанів та спеціально облаштованих місць для відпочинку. На цьому трансформованому середовищі там щоденно у теплий період року знаходиться велика кількість людей, і крім того лунає гучна музика.

Тут розміщені зони відпочинку, кав'ярні, кіоски, літні атракціони для дітей, майданчики для занять спортом, ігрові майданчики, футбольні та волейбольні площадки. Відпочиваючі часто плавають на човнах, катамаранах, гідромотоциклах та на катерах.

За містом круглий рік відпочиваючі часто палять багаття. Велику кількість відпочиваючих можна спостерігати влітку, особливо у вихідні дні та на свята. Щодня у гарну погоду береги відвідують численні пішоходи, велосипедисти, їздять квадроцикли.

Вздовж берегів мешканці постійно вигулюють собак без намордників і поводків. Тут щоденно спостерігаються коти, як бездомні, так і ті, що мають господарів. Вони полюють тут на птахів і дрібних ссавців.

На річці постійно ловлять рибу з берегів і човнів, на річищі за містом інколи ставлять сітки і екрани. Навесні випалюють минулорічну трав'янисту рослинність, в тому числі очерет.

На території міста рослинність прибережної зони часто займає невеликі ділянки. Вони представлені природними та штучними деревними насадженнями, лучною і синантропною рослинністю. Деревя часто тягнуться в одну лінію вздовж берегів. Місцями можна знайти досить густі зарості дерев і кущів. Проте, як правило, вони розташовані у важко доступних для людини місцях – на відносно крутих ділянках берега або там, де є надлишок вологи і ґрунт заболочений, наприклад біля залізно-дорожного мосту або мосту біля колишнього «КРЗ», тобто «Червонознаменного рафінадного заводу». Але й такі місця відвідують відпочиваючі. Крім вільхи чорної (*Alnus glutinosa*), яка росте біля самої води, дуже великий відсоток займають окремі екземпляри дорослих і молодих дерев та їх порослі такого злісного інвазивного виду, як клен ясенелистий (*Acer negundo*). Крім нього місцями зустрічається тополя чорна (*Populus nigra*), тополя пірамідальна (*Populus nigra f. pyramidalis*), верба біла

(*Salix alba*), липа серцелиста (*Tilia cordata*), береза повисла (*Betula pendula*), дуб звичайний (*Quercus robur*). Трав'яниста рослинність в більшості місць деградована і витоптана відпочиваючими. Це різноманітні рудеральні трави, а також спориш (*Polygonum aviculare*), деревій звичайний (*Achillea millefolium*), кропива дводомна (*Urtica dioica*), злаки, які достатньо невибагливі до ґрунтів і стійкі до витоптування, такими як пирій повзучий (*Elytrigia repens*) та деякими іншими.

Вздовж берегів, як поза містом, так і на території міста, у річці місцями росте вища повітряно-водяна рослинність – очерет звичайний (*Phragmites australis*), рогіз широколистий (*Typha latifolia*), сусак зонтичний (*Butomus umbellatus*), різні види осок (*Carex* sp.), рослини із плаваючим листям – глечики жовті (*Nuphar lutea*) та латаття біле (*Nymphaea alba*), жабурник звичайний (*Hydrocharis morsus-ranae*), різні види рясок – ряска мала (*Lemna minor*) і ряска триборозенчаста (*Lemna trisulca*). Вздовж берега також ростуть інколи у значній масі різноманітні водяні рослини – різні види рдестів, у тому числі рдесник плаваючий (*Potamogeton natans*), рдесник кучерявий (*Potamogeton crispus*), рдесник гребінчастий (або рдесник гребенястий) (*Stuckenia pectinata*), елодея канадська (*Elodéa canadensis*), водопериця колосиста (*Myriophyllum spicatum*), кушир занурений (*Ceratophyllum demersum*) та деякі інші рослини.

За містом деревениста і кущова рослинність представлена значно більшою кількістю видів – крім названих вище видів дерев часто зустрічаються інші види кленів, а також такі види як бруслина європейська (*Euonymus europaea*), є досить великі насадження сосни звичайної (*Pinus sylvestris*) (в районі Басів по лівому берегу і в районі с. Барвінково на правому березі річки).

Із трав'янистої рослинності присутні копитняк європейський (*Asarum europaeum*), собача кропива п'ятилопатева (*Lamium quinquelobatus*), глуха кропива біла (*Lamium album*), кропива глуха пурпурова (*Lamium purpureum*),

зірочник ланцетовидний (*Stellaria holostea*), осока волосиста (*Carex pilosa*), яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria*).

Нижче міста Суми у річку Псел скидаються стічні води із міської очисної станції. Вода тут має брудний колір і специфічний запах. Навіть у великі морози в цьому місці вода не замерзає. Якщо морози не дуже великі, то ця ділянка річки взагалі не замерзає.

РОЗДІЛ 2

МАТЕРІАЛ І МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження проводилися у всі сезони у період 2019-2020 років.

Протяжність ділянки досліджень складала приблизно біля 9 км. Ділянка досліджень включала береги річки Псел від Баранівського мосту (біля 4,5 км на території міста Суми) до с. Барвінково Сумського району, яке розташоване на відстані 4 км від м. Суми. Ширина досліджуваної ділянки включала ширину річки і до 10 м берегу в обидва боки від води.

Обліки птахів проводилися у різні години світлої частини доби. По можливості екскурсії ми намагалися проводити у вранішні і вечірні часи (влітку) і серед дня взимку. У цей час птахи найбільш активні.

За один раз не завжди вдавалося обстежити всю ділянку річища, тому екскурсії, як правило, проводилися на двох відрізках: на відрізку річища, розташованому у місті (в один день на лівому березі, в інший день на – правому березі) і на відрізку річища, розташованому за містом (в один день також обстежувався тільки лівий або правий берег).

При визначенні птахів користувалася польовими визначниками Г. В. Фесенка і А. А. Бокотєя «Птахи фауни України» та І. В. Марисової і В. С. Талпоша «Птахи України» [3, 21].

За характером перебування птахів на досліджуваній території ми відносили їх до таких груп: гніздові, осілі, зимуючі (тобто прилітають в наш регіон зимувати), ті, що відвідують прибережну зону і ті, зустрічаються тільки під час весняних чи осінніх прольотів.

Класифікацію назв птахів наводимо за Г. В. Фесенком і А. А. Бокотеем [21].

РОЗДІЛ 3

ДО ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ ПТАХІВ МІСТА СУМИ

Місто Суми існує із 1652 року, тобто майже 370 років. Проте птахів його стали вивчати лише із середини 1960-х років. М. Є. Матвієнко у 1966-1967 рр. провів першу інвентаризацію орнітофауни міста Суми [4]. Із птахів, які були ним зареєстровані на берегах річки Псел, згадувалися лише дрозди горобинники.

У 2004 році була надрукована нова стаття М. Є. Матвієнка та І. В. Осадчої про птахів міста Суми. В ній було сказано, що нажаль, в Сумах водойми або малі, або майже позбавлені навколоводної рослинності. Тому птахів, які пов'язані з водоймами, на гніздування практично відсутні, з'являючись тут зазвичай у поза гніздовий час. І робиться висновок, що дуже бідний видовий склад і низька чисельність навколоводного орніткомплексу через невеликі розміри міських водойм, бідність навколоводної і водної рослинності і великого фактора занепокоєння з боку людей і домашніх тварин [6]. І це не зважаючи на те, що І.Р. Мерзлікіним і Г.В. Шевердюковою тільки на одній водоймі міста Суми – озері Чеха було зустрінуто зустрінуто 59 видів птахів (із 17 родин і 9 рядів). Серед них 23 види гніздилися, 4 види, регулярно відвідували озеро для харчування, 12 пролітних і 20 – рідкісних залітних [6].

І.Р. Мерзлікіним і Г.В. Шевердюковою в період 2002-2012 рр. зроблена низка публікацій, стосовно поведінки деяких видів водно-болотних птахів озера Чеха [7, 8, 9, 10, 13, 14, 22].

У 2006 році Г. М. Скворцова публікує статтю про птахів міста Суми, в якій також вказує деяких звичайних для водойм міста птахів – крижня та водяну

курочку та повторює слова М. Є. Матвієнка та І. В. Осадчої, що останніми роками практично перестали гніздуватися в місті білі лелеки, рибалочка, ластівка берегова і ні разу не зустрілася велика очеретянка (були в списках М.Є Матвієнка 1969 р.) [19]. Хоча за нашими даними, ці види продовжують зустрічатися по берегам Псла на території міста Суми.

Крім цього є ще окремі згадування про птахів, які зимували на р. Псел або інших водоймах міста Суми. Так, серед зимуючих птахів міста Суми вказувався крижень *Anas platyrhynchos* [6]. І. Р. Мерзлікін і Г. В. Шевердюкова писали, що на озері Чеха, коли водойма не вкривається кригою, постійно тримаються крижні. 14.01 2012 р. їх максимальна чисельність сягала 417 особин. Теплою зимою 2006-2007 рр., коли озеро не вкривалося кригою, одна особина лиски *Fulica atra* зимувала в заростях очерету [17].

На незамерзлому Пслі 7 звичайних мартинів *Larus ridibundus* біля Харківського мосту бачила Г. М. Скворцова 22.12.1990 р. [19].

Із екзотичних птахів слід назвати качку-мандаринку *Aix galericulata*, яку 18.04.2017 р. спостерігали І. Р. Мерзлікін та С. І. Булат [11].

РОЗДІЛ 4

ХАРАКТЕРИСТИКА ПТАХІВ РАЙОНУ ДОСЛІДЖЕННЯ

За час наших досліджень по берегах річки Псел були зустрінуті 55 видів птахів, які відносяться до 11 рядів (лелекоподібні, гусеподібні, яструбові, журавлеподібні, сивкоподібні, голубоподібні, совоподібні, серпокрильцеподібні, ракшеподібні, дятлоподібні, горобцеподібні) та 26 родин (чаплеві, качкові, яструбові, пастушкові, мартінові, голубові, совові, серпокрильцеві, рибалочкові, дятлеві, ластівкові, плискові, вивільгові, шпакові, воронові, омелюхові, кропив'янкові, золотомушкові, мухоловкові, довгохвостосиницеві, синицеві, повзикові, підкоришникові, горобцеві, в'юркові, вівсянкові) (Табл. 4.1.).

Таблиця 4.1

Птахи річки Псел та її прибережної зони в районі досліджень

№	Вид	Кількість	Характер перебування	Охоронний статус
Родина Чаплеві				
1.	Чапля сіра	Окремі особини	Відвідуючий	ЧсСум
2.	Бугайчик	Окремі особини	Пролітний	БК, ЧсСум
Родина Качкові				
3.	Лебідь шипун	Окремі особини	Пролітний	ЧсСум
4.	Чирянка велика	Окремі особини	Пролітний	
5.	Крижень	Нечисельний	Гніздовий	

Родина Яструбові				
6.	Яструб великий	Окремі особини	Осілий, відвідує	БК
Родина Пастушкові				
7.	Лиска	Нечисельний	Гніздовий	
8.	Курочка водяна	Нечисельний	Гніздовий	
Родина Мартиніві				
9.	Мартин сріблястий	Окремі особини	Пролітний	
10.	Мартин звичайний	Зграї до 20 особин	Відвідуючий	
11.	Крячок річковий	Зграйки до 10 особин	Пролітний	БК, ЧсСум
Родина Голубові				
12.	Припутень	Нечисельний	Гніздовий	
13.	Голуб сизий	Нечисельний	Осілий, Відвідуючий	
14.	Горлиця садова	Нечисельний	Осілий, Відвідуючий	
Родина Совові				
15.	Сова вухата	Окремі пари	Осілий, Гніздовий	БК
Родина Серпокрильцеві				
16.	Серпокрилець чорний	Нечисельний	Відвідуючий	
Родина Рибалочкові				
17.	Рибалочка	1-2 пари	гніздовий	БК
Родина Дятлові				
18..	Дятел звичайний	Окремі пари	Осілий, гніздовий	БК
19.	Дятел малий	Окремі пари	Осілий, гніздовий	БК
20.	Дятел сирійський	Окремі пари	Осілий, гніздовий	БК
21.	Жовна сива	Окремі пари	Осілий, гніздовий	БК

Родина Ластівкові				
22.	Ластівка міська	Зграйки до 20 особин	Відвідуючий	БК
23.	Ластівка сільська	Зграйки до 10 особин	Відвідуючий	БК
24.	Ластівка берегова	Зграйки до 10 особин	Пролітний	БК
Родина Плискові				
25.	Плиска біла	Окремі пари	Гніздовий	БК
Родина Вивільгові				
26.	Вивільга	Окремі особини	Відвідуючий	БК
Родина Шпакові				
27.	Шпак звичайний	Окремі особини	Гніздовий Відвідуючий	
Родина Воронові				
28.	Сойка	Окремі особини	Осілий, Гніздовий, Відвідуючий	
29.	Сорока	Окремі пари і зграйки до 10 особин	Осілий, Гніздовий, Відвідуючий	
30.	Галка	Зграйки до 10 особин	Осілий, Відвідуючий	
31.	Грак	зграйки до 10 особин	Осілий, Відвідуючий	
32.	Ворона сіра	Окремі особини	Осілий, Відвідуючий	
33.	Крук	Окремі особини	Осілий, Відвідуючий	
Родина Кропив'янкові				
34.	Очеретянка велика	3-4 пари	Гніздовий	БК
35.	Вівчарик-ковалик	Окремі особини	Гніздовий	БК
Родина Золотомушкові				

36.	Золотомушка жовточуба	Зграйки до 10-15 особин	Зимуючий	БК
Родина Омелюхові				
37.	Омелюх	Зграйки до 10-15 особин	Зимуючий	БК
Родина Мухоловкові				
38.	Горихвістка чорна	Окремі особини	Відвідуючий	БК
39.	Соловейко східний	Окремі пари	Гніздовий	БК
40.	Чикотень	Окремі пари	Осілий, Гніздовий	
41.	Дрізд чорний	Окремі пари	Гніздовий	БК
42.	Дрізд співочий	Окремі пари	Гніздовий	БК
Родина Довгохвостосиницеві				
43.	Синиця довгохвоста	Окремі зграйки (до 10 ос.)	Осілий, Відвідуючий	БК
Родина Синицеві				
44.	Синиця блакитна	2-3 особини	Осілий, Гніздовий Відвідуючий	БК
45.	Синиця велика	5-8 особин	Осілий, Гніздовий Відвідуючий	БК
46.	Гаїчка чорноголова	До 5 особин	Осілий, Гніздовий Відвідуючий	БК
Родина Повзиків				
47.	Повзик	Окремі пари	Осілий, Гніздовий Відвідуючий	БК
Родина Підкоришникові				
48.	Підкоришник звичайний	Окремі особини	Осілий, Відвідуючий	БК
Родина Горобцеві				

49.	Горобець хатній	Зграї до 10 особин	Осілий, Відвідуючий	
50.	Горобець польовий	25-30 особин	Осілий, Відвідуючий	
Родина В'юркові				
51.	Зяблик	Чисельний	Гніздовий	
52.	Чиж	Зграї до 60 особин	Зимуючий	БК
53.	Щиглик	Нечисельний	Гніздовий	БК
54.	Снігур	Нечисельний	Зимуючий	ЧсСум
Родина Вівсянкові				
55.	Вівсянка звичайна	Окремі особини	Гніздовий	БК

Примітка: ЧсСум – «Перелік видів рослин, тварин і грибів, що підлягають особливій охороні на території Сумської області». Рішення Сумської обласної ради шостого скликання від 18.11.2011 [18], БК – список видів, які внесені у Додатки Бернської конвенції [2].

Із цих птахів гніздовими є 31 вид (крижень, лиска, курочка водяна, припутень, сова вухата, рибалочка, дятел звичайний, дятел малий, дятел сирійський, жовна сива, плиска біла, шпак, сойка, сорока, очеретянка велика, вівчарик-ковалик, соловейко східний, чикотень, дрізд чорний, дрізд співочий, синиця довгохвоста, синиця велика, синиця блакитна, гаїчка чорноголова, повзик, підкоришник, зяблик, щиглик, вівсянка звичайна), 25 видів із різною частотою відвідують цю територію (чапля сіра, яструб великий, мартин звичайний, голуб сизий, горлиця садова, серпокрилець чорний, дятел звичайний, ластівка міська, ластівка сільська, вивільга, сойка, галка, грак, ворона сіра, крук, горихвістка чорна, синиця довгохвоста, синиця блакитна, гаїчка чорноголова, повзик, підкоришник звичайний, горобець хатній, горобець польовий, щиглик), 6 видів птахів зустрічаються лише на прольоті під час весняних та осінніх міграцій

(бугайчик, лебідь шипун, чирянка велика, мартин сріблястий, крячок річковий, ластівка берегова), 21 вид є осілими (яструб великий, голуб сизий, дятел звичайний, дятел малий, дятел сирійський, жовна сива, сойка, сорока, галка, грак, ворона сіра, крук, чикотень, синиця довгохвоста, синиця блакитна, синиця велика, гаїчка чорноголова, повзик, підкоришник звичайний, горобець хатній, горобець польовий) і 4 види прилітають у наш регіон зимувати (золотомушка жовточуба, омелюх, чиж, снігур).

Із гніздових видів за чисельністю переважає зяблик, синиця велика і дрізд співочий, місцями чисельними є крижень і сорока.

За кількістю особин, що відвідують дану територію найчисельнішим є горобець польовий, сизий голуб, ластівка міська, серпокрилець чорний, чиж.

За кількістю видів переважає ряд горобцеподібні (34 види). Найменшою кількість видів (по 1 виду) представлені ряди серпокрильцеподібні, совові і ракшеподібними.

Серед зустрінутих птахів особливий природоохоронний статус мають 38 видів, із них 5 видів занесені до червоного списку Сумської області (чапля сіра, бугайчик, лебідь шипун, крячок річковий, снігур) і 33 види, які охороняються бернською конвенцією (чапля сіра, бугайчик, лебідь шипун, крячок річковий, яструб великий, сова вухата, рибалочка, дятел звичайний, дятел малий, дятел сирійський, жовна сива, омелюх, ластівка міська, ластівка сільська, ластівка берегова, плиска біла, вивільга, очеретянка велика, вівчарик ковалик, золотомушка жовточуба, горихвістка чорна, соловейко східний, синиця довгохвоста, дрізд чорний, дрізд співочий, синиця блакитна, синиця велика, гаїчка чорноголова, повзик, підкоришник звичайний, повзик, чиж та вівсянка звичайна).

Якщо проаналізувати птахів на різних ділянках досліджень – на території міста Суми та за його межами, то виявляється що склад населення птахів дещо розрізняється.

На території міста Суми на прилеглій до річки Псел смузі було зустрінуто 40 видів птахів, які відносяться до 11 рядів (лелекоподібні, гусеподібні, яструбові, журавлеподібні, сивкоподібні, голубоподібні, совоподібні, серпокрильцеподібні, ракшеподібні, дятлоподібні, горобцеподібні) та 22 родин (чаплеві, качкові, пастушкові, мартиніві, голубові, серпокрильцеві, рибалочкові, дятлеві, ластівкові, плискові, вивільгові, шпакові, вороніві, омелюхові, золотомушкові, мухоловкові, довгохвостосиницеві, синицеві, повзикові, горобцеві, в'юркові, вівсянкові) (Табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Птахи річки Псел та її прибережної зони на території міста Суми

№	Вид	Кількість	Характер перебування	Охоронний статус
Родина Чапліві				
1.	Бугайчик	Окремі особини	Пролітний	БК, ЧсСум
Родина Качкові				
2.	Лебідь шипун	Окремі особини	Пролітний	ЧсСум
3.	Чирянка велика	Окремі особини	Пролітний	
4.	Крижень	Нечисельний	Гніздовий	
Родина Пастушкові				
5.	Лиска	Нечисельний	Гніздовий	
6.	Курочка водяна	Нечисельний	Гніздовий	
Родина Мартиніві				
7.	Мартин сріблястий	Окремі особини	Пролітний	
8.	Мартин звичайний	Зграї до 20 особин	Відвідуючий	

9.	Крячок річковий	Зграйки до 10 особин	Пролітний	БК, ЧсСум
Родина Голубові				
10.	Припутень	Нечисельний	Гніздовий	
Родина Серпокрильцеві				
11.	Серпокрилець чорний	Нечисельний	Відвідуючий	
Родина Рибалочкові				
12.	Рибалочка	Окремі особини	Пролітний	БК
Родина Дятлові				
13.	Жовна сива	Окремі пари	Осілий, Відвідуючий	БК
14.	Дятел сірійський	Окремі пари	Осілий, Відвідуючий	
Родина Ластівкові				
15.	Ластівка міська	Зграйки до 20 особин	Відвідуючий	БК
16.	Ластівка сільська	Зграйки до 10 особин	Відвідуючий	БК
17.	Ластівка берегова	Зграйки до 10 особин	Пролітний	БК
Родина Плискові				
18.	Плиска біла	Окремі пари	Гніздовий	БК
Родина Шпакові				
19.	Шпак звичайний	Окремі особини	Гніздовий	
Родина Воронові				
20.	Сойка	Окремі особини	Осілий, Відвідуючий	
21.	Сорока	Окремі особини	Осілий, Гніздовий	
22.	Ворона сіра	Окремі особини	Осілий, Відвідуючий	
Родина Кропив'янкові				
23.	Очеретянка велика	Окремі пари	Гніздовий	БК
24.	Вівчарик-ковалик	Окремі особини	Пролітний	БК

Родина Золотомушкові				
25.	Золотомушка жовточуба	Зграйки до 10-15 особин	Зимуючий	БК
Родина Омелюхові				
26.	Омелюх	Зграйки до 30 особин	Зимуючий	БК
Родина Мухоловкові				
27.	Чикотень	Окремі пари	Осілий, Гніздовий	
28.	Дрізд співочий	Окремі особини	Відвідуючий	БК
Родина Довгохвостосиницеві				
29.	Синиця довгохвоста	Окремі зграйки (до 5-10 ос.)	Осілий, Відвідуючий	БК
Родина Синицеві				
30.	Синиця блакитна	2-3 особини	Осілий, Відвідуючий	БК
31.	Синиця велика	5-8 особин	Осілий, Відвідуючий	БК
32.	Гаїчка чорноголова	До 5 особин	Осілий, Відвідуючий	БК
Родина Повзиків				
33.	Повзик	Окремі пари	Осілий, Відвідуючий	БК
Родина Горобцеві				
34.	Горобець хатній	Зграї до 10 особин	Осілий, Відвідуючий	
35.	Горобець польовий	25-30 особин	Осілий, Відвідуючий	
Родина В'юркові				
36.	Зяблик	Чисельний	Гніздовий	
37.	Чиж	Зграї до 60 особин	Зимуючий	БК
38.	Щиглик	Нечисельний	Відвідуючий	БК
39.	Снігур	Нечисельний	Зимуючий	ЧсСум
Родина Вівсянкові				
40.	Вівсянка звичайна	Окремі ос.	Пролітний	БК

Із цих птахів гніздовими є 10 видів (крижень, лиска, курочка водяна, припутень, плиска біла, шпак, сорока, очеретянка велика, чикотень, зяблик), 22 види із різною частотою відвідують цю територію (мартин звичайний, голуб сизий, горлиця садова, серпокрилець чорний, дятел звичайний, ластівка міська, ластівка сільська, сойка, галка, грак, ворона сіра, горихвістка чорна, дрізд співочий, синиця довгохвоста, синиця блакитна, синиця велика, гаїчка чорноголова, повзик, горобець хатній, горобець польовий, щиглик), 8 видів птахів зустрічаються лише на прольоті під час весняних та осінніх міграцій (бугайчик, лебідь шипун, чирянка велика, мартин сріблястий, крячок річковий, рибалочка, вічарик-ковалик, вівсянка звичайна) і 4 види прилітають у наш регіон зимувати (золотомушка жовточуба, омелюх, чиж, снігур).

Серед зустрінутих птахів 10 видів є синантропами і урбофілами (голуб сизий, горлиця садова, серпокрилець чорний, дятел сирійський, ластівка міська, Ластівка сільська, галка, грак, горихвістка чорна, горобець хатній).

Із гніздових видів за чисельністю переважає зяблик, місцями чисельними є крижень і сорока.

За кількістю особин, що відвідують дану територію найчисельнішим є горобець польовий, сизий голуб, ластівка міська, серпокрилець чорний.

За кількістю видів переважає ряд горобцеподібні (26 видів). Найменшою кількістю видів (по 1 виду) представлені ряди серпокрильцеподібні і ракшеподібними.

Серед зустрінутих птахів особливий природоохоронний статус мають 26 видів, із них 4 види занесені до Червоного списку Сумської області (бугайчик, лебідь шипун, крячок річковий, снігур) і 22 види, які охороняються бернською конвенцією (бугайчик, лебідь шипун, крячок річковий, рибалочка, дятел сирійський, жовна сива, омелюх, ластівка міська, ластівка сільська, ластівка берегова, плиска біла, очеретянка велика, золотомушка жовточуба, горихвістка

чорна, синиця довгохвоста, синиця блакитна, синиця велика, гаїчка чорноголова, повзик, чиж, щиглик, вівсянка звичайна).

За межами міста Суми на прилеглій до річки Псел смузі було зустрінуто 48 видів птахів, які відносяться до 11 рядів (лелекоподібні, гусеподібні, яструбові, журавлеподібні, сивкоподібні, голубоподібні, сопоподібні, серпокрильцеподібні, ракшеподібні, дятлоподібні, горобцеподібні) та 26 родин (чаплеві, качкові, яструбові, пастушкові, мартиніві, голубові, совові, серпокрильцеві, рибалочкові, дятлеві, ластівкові, плискові, вивільгові, шпакові, вороніві, омелюхові, кропив'янкові, золотомушкові, мухоловкові, довгохвостосиницеві, синицеві, повзикові, підкоришникові, горобцеві, в'юркові, вівсянкові) (Табл. 4.3.).

Таблиця 4.3

Птахи річки Псел та її прибережної зони за межами м. Суми

№	Вид	Кількість	Характер перебування	Охоронний статус
Родина Чаплєві				
1.	Бугайчик	Окремі особини	Пролітний	БК, ЧсСум
Родина Качкові				
2.	Лебідь шипун	Окремі особини	Пролітний	ЧсСум
3.	Чирянка велика	Окремі особини	Пролітний	
4.	Крижень	Нечисельний	Гніздовий	
Родина Яструбові				
5.	Яструб великий	Окремі особини	Осілий, відвідує	БК
Родина Пастушкові				
6.	Лиска	Нечисельний	Гніздовий	
7.	Курочка водяна	Нечисельний	Гніздовий	
Родина Мартиніві				
8.	Мартин сріблястий	Окремі	Пролітний	

		особини		
9.	Мартин звичайний	Зграї до 20 особин	Відвідуючий	
10.	Крячок річковий	Зграйки до 10 особин	Пролітний	БК, ЧсСум
Родина Голубові				
11.	Припутень	Нечисельний	Гніздовий	
Родина Совові				
12.	Сова вухата	Окремі пари	Осілий, Гніздовий	БК
Родина Серпокрильцеві				
13.	Серпокрилець чорний	Нечисельний	Відвідуючий	
Родина Рибалочкові				
14.	Рибалочка	Окремі особини	Гніздовий	БК
Родина Дятлові				
15.	Дятел звичайний	Окремі пари	Осілий, гніздовий	БК
16.	Дятел малий	Окремі пари	Осілий, гніздовий	БК
17.	Жовна сива	Окремі пари	Осілий, гніздовий	БК
Родина Ластівкові				
18.	Ластівка міська	Зграйки до 20 особин	Відвідуючий	БК
19.	Ластівка сільська	Зграйки до 10 особин	Відвідуючий	БК
20.	Ластівка берегова	Зграйки до 10 особин	Пролітний	БК
Родина Плискові				
21.	Плиска біла	Окремі пари	Гніздовий	БК
22.	Вивільга	Окремі особини	Відвідуючий	БК
Родина Шпакові				
23.	Шпак звичайний	Окремі особини	Гніздовий	
Родина Воронові				
24.	Сойка	Окремі особини	Осілий, Гніздовий	
25.	Сорока	Окремі пари і зграйки до 10	Осілий, Гніздовий	

		особин		
26.	Ворона сіра	Окремі особини	Осілий, Відвідуючий	
27.	Крук	Окремі особини	Осілий, Відвідуючий	
Родина Кропив'янкові				
28.	Очеретянка велика	Окремі пари	Гніздовий	БК
29.	Вівчарик-ковалик	Окремі особини	Гніздовий	БК
Родина Золотомушкові				
30.	Золотомушка жовточуба	Зграйки до 10-15 особин	Зимуючий	БК
Родина Омелюхові				
31.	Омелюх	Зграйки до 10-15 особин	Зимуючий	БК
Родина Мухоловкові				
32.	Соловейко східний	Окремі особини	Гніздовий	БК
33.	Чикотень	Окремі пари	Осілий, Гніздовий	
34.	Дрізд чорний	Окремі особини	Гніздовий	БК
35.	Дрізд співочий	Окремі особини	Гніздовий	БК
Родина Довгохвостосиницеві				
36.	Синиця довгохвоста	Окремі зграйки (до 5-10 ос.)	Осілий, Відвідуючий	БК
Родина Синицеві				
37.	Синиця блакитна	2-3 особини	Осілий, Гніздовий	БК
38.	Синиця велика	5-8 особин	Осілий, Гніздовий	БК
39.	Гаїчка чорноголова	До 5 особин	Осілий, Гніздовий	БК
Родина Повзикові				
40.	Повзик	Окремі пари	Осілий, Гніздовий	БК

Родина Підкоришникові				
41.	Підкоришник звичайний	Окремі особини	Осілий, Гніздовий	БК
Родина Горобцеві				
42.	Горобець хатній	Зграї до 10 особин	Осілий, Відвідуючий	
43.	Горобець польовий	25-30 особин	Осілий, Відвідуючий	
Родина В'юркові				
44.	Зяблик	Чисельний	Гніздовий	
45.	Чиж	Зграї до 60 особин	Зимуючий	БК
46.	Щиглик	Нечисельний	Гніздовий	БК
47.	Снігур	Нечисельний	Зимуючий	ЧсСум
Родина Вівсянкові				
48.	Вівсянка звичайна	Окремі особини	Гніздовий	БК

Із цих птахів гніздовими є 25 видів (крижень, лиска, курочка водяна, припутень, рибалочка, дятел звичайний, дятел малий, жовна сива, плиска біла, шпак, сойка, очеретянка велика, вівчарик-ковалик, соловейко східний, чикотень, дрізд чорний, дрізд співочий, синиця велика, синиця блакитна, гаїчка чорноголова, повзик, підкоришник, зяблик, щиглик, вівсянка звичайна), 10 видів із різною частотою відвідують цю територію (яструб великий, мартин звичайний, серпокрилець чорний, ластівка міська, ластівка сільська, вивільга, крук, синиця довгохвоста, горобець польовий, горобець хатній), 6 видів птахів зустрічаються лише на прольоті під час весняних та осінніх міграцій (бугайчик, лебідь шипун, чирянка велика, мартин сріблястий, крячок річковий, ластівка берегова) і 4 види прилітають зимувати (золотомушка жовточуба, омелюх, чиж, снігур).

Із гніздових видів за чисельністю переважає зяблик, синиця велика і дрізд співочий.

За кількістю особин, що відвідують дану територію найчисельнішим є горобець польовий, чиж.

За кількістю видів переважає ряд горобцеподібні (31 вид). Найменшою кількість видів (по 1 виду) представлені ряди серпокрильцеподібні, яструбові, чаплеві, совові і ракшеподібні.

На цій ділянці не зустрічалися види-урбофіли.

Серед зустрінутих птахів особливий природоохоронний статус мають 42 види, із них 4 види занесені до червоного списку Сумської області (бугайчик, лебідь шипун, крячок річковий, снігур) і 38 видів, які охороняються бернською конвенцією (чапля сіра, бугайчик, лебідь шипун, крячок річковий, яструб великий, сова вухата, рибалочка, дятел звичайний, дятел малий, жовна сива, омелюх, ластівка міська, сільська, ластівка берегова, плиска біла, вивільга, очеретянка велика, вівчарик ковалик, вівчарик жовтобровий, золотомушка жовточуба, горихвістка чорна, кропив'янка чорноголова, соловейко східний, вільшанка, синиця довгохвоста, дрізд чорний, дрізд співочий, синиця блакитна, синиця велика, гаїчка чорноголова, повзик, підкоришник звичайний, чиж, зеленяк, щиглик, костогриз, коноплянка та вівсянка звичайна).

РОЗДІЛ 5

ЗИМОВА ФАУНА ПТАХІВ

У зимовий період досліджень було зустрінуто 29 видів птахів, які відносяться до 15 родин і 6 рядів (Таблиці 5.1).

Серед птахів, які були зустрінуті в цей період, 1 вид (крижень) є періодично зимуючим, 4 види (омелюх, золотомушка жовточуба, чиж, снігур) прилітають у наш регіон зимувати, інші 24 видів є осілими і постійно мешкають на нашій

Таблиця 5.1

Зимова фауна птахів річки Псел в м. Суми та його околицях

№ п/п	Вид	Характер перебування	Чисельність	Охоронний статус
1.	Крижень <i>Anas platyrhynchos</i>	Періодично зимуючий	Окремі особини і зграї до 12 ос.	
2.	Яструб великий <i>Accipiter gentilis</i>	Осілий	Окремі особини	БК
3.	Голуб сизий <i>Columba livia</i>	Осілий Синантропний	Зграї 5-50 ос.	
4.	Горлиця садова <i>Streptopelia decaocto</i>	Осілий Синантропний	Окремі особини і зграйки до 4 ос.	
5.	Сова вухата <i>Asio otus</i>	Осілий	Окремі особини	БК
6.	Жовна сива <i>Picus canus</i>	Осілий	Поодинокі особини	БК
7.	Дятел звичайний <i>Dendrocopos</i>	Осілий	Поодинокі особини	БК

	<i>major</i>			
8.	Дятел сірійський <i>Dendrocopos syriacus</i>	Осілий Синантропний	Поодинокі особини	БК
9.	Дятел малий <i>Dendrocopos minor</i>	Осілий	Поодинокі особини	БК
10.	Сойка <i>Garrulus glandarius</i>	Осілий	Поодинокі особини	
11.	Сорока <i>Pica pica</i>	Осілий	Звичайний нечисельний	
12.	Галка <i>Corvus monedula</i>	Осілий Синантропний	Звичайний нечисельний	
13.	Грак <i>Corvus frugilegus</i>	Осілий Синантропний	Звичайний нечисельний	
14.	Ворона сіра <i>Corvus corone</i>	Осілий	Окремі особини	
15.	Крук <i>Corvus corax</i>	Осілий	Окремі особини	
16.	Омелюх <i>Bombycilla garrulus</i>	Зимуючий	Звичайний нечисельний	БК
17.	Золотомушка жовточуба <i>Regulus regulus</i>	Зимуючий	Окремі зграї (до 15 ос.)	БК
18.	Чикотень <i>Turdus pilaris</i>	Осілий	Окремі зграї (до 50 ос.)	
19.	Синиця довгохвоста <i>Aegithalos caudatus</i>	Осілий	Окремі зграйки (до 10 ос.)	
20.	Синиця блакитна <i>Parus caeruleus</i>	Осілий	Невеличкі зграйки (до 3-6 ос.)	БК
21.	Синиця велика <i>Parus major</i>	Осілий	Невеличкі зграї (до 7 ос.)	БК
22.	Гаїчка болотяна <i>Parus palustris</i>	Осілий	Невеличкі зграйки (до 5 ос.)	
23.	Повзик	Осілий	Окремі особини	БК

	<i>Sitta europaea</i>			
24.	Підкоришник звичайний <i>Certhia familiaris</i>	Осілий	Окремі особини	БК
25.	Горобець хатній <i>Passer domesticus</i>	Осілий Синантропний	Окремі особини і зграйки до 20 ос.	
26.	Горобець польовий <i>Passer montanus</i>	Осілий Синантропний	Окремі особини і зграйки до 20 ос.	
27.	Чиж <i>Spinus spinus</i>	Зимуючий	Окремі зграї (до 50 ос.)	БК
28.	Щиглик <i>Carduelis carduelis</i>	Осілий	Окремі зграї (до 30 ос.)	БК
29.	Снігур <i>Pyrrhula pyrrhula</i>	Зимуючий	Окремі зграї (до 20 ос.)	ЧсСум

Примітка: БК – Бернська конвенція [2], ЧсСум – Червоний список Сумської області [18].

території. Серед осілих птахів 7 видів (голуб сизий, горлиця садова, дятел сірійський, галка, грак, горобець хатній, горобець польовий) є видами-урбаністами, а 4 види частково перейшли к урбаністичному способу життя.

Із зустрінутих птахів 14 видів занесені до Додатку II Бернської конвенції і 1 – до Червоного списку Сумської області

На ділянці річки, яка знаходилася в місті, було зустрінуто 20 видів птахів (крижень, голуб сизий, горлиця садова, сова вухата, жовна сива, дятел сірійський, сойка, сорока, галка, грак, ворона сіра, омелюх, золотомушка жовточуба, чикотень, синиця блакитна, синиця велика, горобець хатній, горобець польовий, чиж, щиглик, снігур) із 10 родин. Серед них по чисельності домінували польові і домові горобці і сизі голуби. Вздовж берегів за межами міста було зустрінуто 20 видів птахів (крижень, жовна сива, дятел звичайний, дятел малий, сойка, ворона сіра, крук, омелюх, золотомушка жовточуба,

чикотень, синиця довгохвоста, синиця блакитна, синиця велика, гаїчка болотяна, повзик, підкоришник звичайний, горобець польовий, чиж, щиглик, снігур) із 12 родин. Серед них по чисельності домінували чижі і щиглики.

РОЗДІЛ 6

ПОВИДОВІ НАРИСИ

Родина Чаплеві

Чапля сіра (*Ardea cinerea*)

Звичайний нечисельний птах, який гніздиться у Сумській області [5].

Окремі особини відвідують берег річки за межами м. Суми, а також озеро Чеха [17, 19].

Бугайчик (*Ixobrychus minutus*)

Звичайний гніздовий птах Сумської області [5]. Декілька пар гніздяться на озері Чеха [17, 19].

Окремі особини зустрічаються під час осіннього і весняного прольоту в м. Суми і за його межами.

Родина Качкові

Лебідь шипун (*Cygnus olor*)

Нечисельний гніздовий птах Сумської області [1, 5].

Окремі особини і їх невелички групи зустрічаються під час осіннього і весняного прольоту в м. Суми і за його межами.

Чирянка велика (*Anas querquedula*)

Звичайний гніздовий птах Сумської області [5].

Окремі особини зустрічаються під час осіннього і весняного прольоту в м. Суми і за його межами.

Крижень (*Anas platyrhynchos*)

Звичайний гніздовий птах Сумської області. Найчисельніший вид качок Сумщини [5].

Звичайний не чисельний гніздовий вид ділянок берегів річки Псел, які поросли заростями повітряно-водяної рослинності (рогозом широколистим, рогозом вузьколистим, очеретом, осоками та ін.). Гніздові пари зустрічаються як поза території м. Суми, так і у межах міста. Людей боїться мало і їх часто підгодовують хлібом відпочиваючи.

Родина Яструбові

Яструб великий (*Accipiter gentilis*)

Звичайний гніздовий птах Сумської області [5].

В районі досліджень це звичайний не чисельний вид-відвідувач прибережної деревної рослинності в м. Суми і за межами м. Суми. Тут він полює на дрібних та середніх птахів.

Родина Пастушкові

Лиска (*Fulica atra*)

Звичайний гніздовий птах Сумської області [5]. У місті Суми гніздиться на озері Чеха [17, 19] і по берегам р. Псел.

Звичайний не чисельний гніздовий вид ділянок берегів річки Псел, які поросли заростями повітряно-водяної рослинності (рогозом широколистим, рогозом вузьколистим, очеретом, осоками та ін.). Гніздові пари зустрічаються як поза території м. Суми, так і у межах міста.

Курочка водяна (*Gallinula chloropus*)

Звичайний гніздовий птах Сумської області [5]. У місті Суми гніздиться на озері Чеха [17, 19].

Звичайний не чисельний гніздовий вид ділянок берегів річки Псел, які поросли заростями повітряно-водяної рослинності (рогозом широколистим, рогозом вузьколистим, очеретом, осоками та ін.). Гніздові пари зустрічаються як поза території м. Суми, так і у межах міста.

Родина Мартинів

Крячок річковий (*Sterna hirundo*)

Нечисельний гніздовий птах Сумської області [5].

Окремі особини зустрічаються під час осіннього і весняного прольоту в м. Суми і за його межами на озері Чеха [17, 19] і на р. Псел.

Мартин звичайний (*Larus ridibundus*)

Гніздовий птах на території Сумської області [5].

У місті Суми гніздиться на озері Чеха [17, 19]. Звідти групи особин регулярно літають годуватися на річку Псел на території міста Суми і за його межами.

Мартин сріблястий (*Larus argentatus*)

Нечисельний пролітний птах Сумської області [5].

Окремі особини зустрічаються під час осіннього і весняного прольоту в м. Суми на озері Чеха і за його межами на р. Псел.

Родина Голубові

Припутень (*Columba palumbus*)

Звичайний гніздовий птах Сумської області [5].

В районі досліджень звичайний гніздовий птах м. Суми. Доволі часто зустрічається по берегам річки Псел на території м. Суми.

Голуб сизий (*Columba livia*)

Чисельний, осілий птах міста Суми [4, 6]. Доволі часто зустрічається по берегам річки Псел на території м. Суми.

Горлиця садова (*Streptopelia decaocto*)

Осілий синантропний птах Сумської області [5]. Доволі часто зустрічається по берегам річки Псел на території м. Суми.

Родина Совові

Сова вухата (*Asio otus*)

Нечисельний осілий птах Сумської області [5].

Рідкісний гніздовий вид берегів річки Псел в м. Суми і за його межами. Своїх гнізд вона не будує, а займає покинуті і нові гнізда сорок.

Родина Серпокрильцеві **Серпокрилець чорний (*Arus arus*)**

Звичайний гніздовий перелітний птах по всій території Сумської області [5]. Гніздиться невеликими колоніями в основному в населених пунктах [5, 15]. Часто невеликі зграйки серпокрильців полюють на комах над річкою Псел в м. Суми.

Родина Рибалочкові **Рибалочка (*Alcedo atthis*)**

Звичайний гніздовий і перелітний птах по всій території Сумської області [5].

Рідкісний гніздовий вид берегів річки Псел в м. Суми і за його межами. Ріє нори в крутих урвистих берегах річки. Живиться дрібною рибою, яку ловить пірнаючи за нею у воду. Для цього птах сідає на гілку. Яка нависає над водою і видивляється своєю здобич. Інколи він пірнає за рибою з висоти 3 метри. Оскільки для цього птаха залишається небагато місць, зручних для гніздобудування, то чисельність цього виду поступово скорочується, особливо в межах м. Суми. Це пов'язано у першу чергу із збільшенням чисельності відпочиваючих, які руйнують нори рибалочок і берегових ластівок.

Родина Дятлові **Дятел звичайний (*Dendrocopos Major*)**

Звичайний осілий птах Сумської області [5].

В районі досліджень це звичайний не чисельний вид прибережної деревної рослинності за межами м. Суми. У місті – це звичайний птах-відвідувач, який залітає в місто у пошуках їжі. Живиться комахами і їх личинками, у першу чергу різними деревоточцями і короїдами. Взимку споживає насіння ялин і сосен, а також кісточки слив і абрикос.

Дятел малий (*Dendrocopos minor*)

Звичайний осілий птах на всій території Сумської області [5].

В районі досліджень це звичайний гніздовий не чисельний вид прибережної деревної рослинності за межами м. Суми. У місті – це звичайний птах-відвідувач, який залітає в місто у пошуках їжі. Живиться комахами і їх личинками. Взимку полюбляє насіння різних трав'янистих рослин.

Дятел сирійський (*Dendrocopos syriacus*)

Звичайний осілий птах на всій території Сумської області [5].

В районі досліджень це звичайний не чисельний гніздовий вид прибережної деревної рослинності в м. Суми та за його межами.

Жовна сива (*Picus canus*)

Звичайний осілий птах на всій території Сумської області [5].

В районі досліджень це звичайний не чисельний гніздовий вид прибережної деревної рослинності в м. Суми та за його межами.

Родина Ластівкові

Ластівка міська (*Delichon urbica*)

Звичайний гніздовий, перелітний синантропний птах на всій території Сумської області [5].

В районі досліджень невеличкі зграї міських ластівок полюють за мошками над річкою в межах міста Суми.

Ластівка сільська (*Hirundo rustica*)

Звичайний гніздовий перелітний птах на всій території Сумської області [5]. В районі досліджень це звичайний не чисельний вид-відвідувач прибережної деревної рослинності в м. Суми та за його межами. Невеличкі зграї сільських ластівок полюють за мошками над річкою.

Ластівка берегова (*Riparia riparia*)

Звичайний гніздовий перелітний птах на всій території Сумської області [5].

В районі досліджень це звичайний не чисельний вид-відвідувач прибережної деревної рослинності в м. Суми та за його межами. Невеличкі зграї сільських ластівок полюють за мошками над річкою.

Родина Плискові

Плиска біла (*Motacilla alba*)

Звичайний гніздовий та перелітний птах на всій території Сумської області [5].

В районі досліджень це не чисельний гніздовий птах прибережної зони річки Псел в місті суми і поза її межами. В місті Суми біла плиска, як правило, гніздиться в нішах різноманітних споруд, які розташовані по берегам річки. За межами міста біла плиска будує свої гнізда в нішах під навислими берегами.

Родина Вивільгові

Вивільга (*Oriolus oriolus*)

Гніздовий перелітний птах на всій території Сумської області [5].

В районі досліджень це не чисельний гніздовий птах прибережної зони річки Псел поза межами міста Суми.

Родина Шпакові

Шпак звичайний (*Sturnus vulgaris*)

Звичайний гніздовий птах, перелітний і малочисельний зимуючий птах Сумської області [5].

В районі досліджень це не чисельний гніздовий птах прибережної зони річки Псел в місті Суми і поза його межами. Свої гнізда будує у дуплах старих дерев, які ростуть по берегам річки. Охоче займає штучні гніздів'я – шпаківні. Проте в останні десятиріччя старих дерев стає все менше, а «мода» на виготовлення шпаківень у населення пройшла. Тому чисельність шпаків всюди зменшується.

Родина Воронові

Сойка (*Garrulus glandarius*)

Звичайний осілий птах на всій території Сумської області [5].

В районі досліджень це не чисельний птах-відвідувач прибережної зони річки Псел в місті Суми і поза його межами.

Сорока (*Pica pica*)

Осілий птах Сумської області [5].

В районі досліджень це звичайний не чисельний гніздовий птах прибережної зони річки Псел в місті Суми і поза його межами. Гніздо сорок представляє собою велику кулю, зроблену із гілок. З одного боку в ньому є отвір, який веде у гніздову камеру. Вона вимощена глиною і в ній розташована тепла гніздова підстилка. Оскільки прибережна зона часто відвідується людьми, то тут сороки мостять свої гнізда високо на деревах. В місцях де люди не турбують птахів, сороки мостять свої гнізда на кущах на висоті 2 метри.

Живиться різноманітною їжею – плодами і насінням рослин. Часто годується на звалищах харчового сміття, відвідує сміттєві баки. Відмічені випадки полювання на сизих голубів і пташенят горобців [5, 15].

Галка (*Corvus monedula*)

Звичайний осілий синантропний птах міста Суми Сумської області [5].

В районі досліджень це чисельний гніздовий птах багатоповерхових будівель. У прибережній зони річки Псел в місті Суми часто можна бачити зграї галок, які розшукують їжу.

Грак (*Corvus frugilegus*)

Звичайний осілий та частково кочовий птах Сумської області [5].

В районі досліджень це чисельний гніздовий птах зелених насаджень міста Суми. В районі прибережної зони річки Псел в місті Суми можна часто зустріти зграї граків, які розшукують там свою їжу.

Ворона сіра (*Corvus cornix*)

Звичайний осілий та частково кочовий птах Сумської області [5].

В районі досліджень це звичайний птах-відвідувач прибережної зони річки Псел в місті Суми. Поза його межами зустрічається досить нечасто. Живлення досить різноманітне: споживає насіння і плоди різних рослин, як трав'янистих, так і кущів і дерев. Часто проявляє хижацьку поведінку – полює на пташенят різних дрібних пташок. Спостерігалися випадки вдалого полювання навіть на таку доволі крупну здобич, як сизі голуби. При можливості не гребує падлом.

Крук (*Corvus corax*)

Звичайний осілий та частково кочовий птах Сумської області [5].

В районі досліджень це звичайний птах-відвідувач прибережної зони річки Псел в місті Суми і за його межами. Живиться різноманітною рослинною та тваринною їжею. Відомі випадки полювання круків в місті Суми на сизих голубів [5].

Родина Кропив'яникові

Очеретянка велика (*Acrocephalus arundinaceus*)

Звичайний чисельний, гніздовий птах Сумської області. Гніздиться в заростах очерету на річках, старицях, ставках [5].

В районі досліджень рідкісний гніздовий птах прибережних очеретяних заростей в м. Суми і за його межами. Це пов'язано із дуже невеликою кількістю очеретяних заростей і їх малою площею вздовж берегів р. Псел.

Вівчарик-ковалик (*Phylloscopus collybita*)

Звичайний гніздовий перелітний птах Сумської області [5].

В районі досліджень це не чисельний гніздовий птах прибережної зони річки Псел за межами м. Суми. В місті цей вид з'являється під час весняних прольотів.

Вівчарик-ковалик мостить гнізда на землі у вигляді шалашика. На території міста ці гнізда часто розтоптуються людьми і руйнуються псами і кішками. Тому на території прибережної зони в місті цей птах не гніздиться.

Родина Золотомушкові

Золотомушка жовточуба (*Regulus regulus*)

Звичайний зимуючий птах Сумської області [5].

В районі досліджень це не чисельний зимуючий птах прибережної зони річки Псел в м. Суми і за його за межами.

Родина Омелюхові

Омелюх (*Bombycilla garrulus*)

Звичайний зимуючий птах Сумської області [5].

В районі досліджень це не чисельний зимуючий птах прибережної зони річки Псел в м. Суми і за його за межами.

Родина Мухоловкові

Горихвістка чорна (*Phoenicurus ochruros*)

Звичайний гніздовий синантропний птах Сумської області [5].

В районі досліджень це не чисельний птах-відвідувач прибережної зони річки Псел в межах м. Суми. Тут цей птах розшукує собі їжу – дрібних комах та інших безхребетних.

Соловейко східний (*Luscinia luscinia*)

Звичайний гніздовий синантропний птах Сумської області [5].

В районі досліджень це не чисельний гніздовий птах прибережної зони річки Псел за межами м. Суми.

Чикотень (*Turdus pilaris*)

Звичайний гніздовий синантропний птах Сумської області [5].

В районі досліджень це не чисельний гніздовий птах прибережної зони річки Псел в м. Суми та за його межами.

Дрізд чорний (*Turdus merula*)

Звичайний гніздовий синантропний птах Сумської області [5].

В районі досліджень це не чисельний гніздовий птах прибережної зони річки Псел за межами м. Суми.

Дрізд співочий (*Turdus philomelos*)

Звичайний гніздовий синантропний птах Сумської області [5].

В районі досліджень це не чисельний гніздовий птах прибережної зони річки Псел в м. Суми та за його межами.

Родина Довгохвостосиницеві

Синиця довгохвоста (*Aegithalos caudatus*)

Звичайний осілий та частково кочовий птах Сумської області [5].

В районі досліджень це не чисельний птах-відвідувач прибережної зони річки Псел в м. Суми та за його межами. Тут цей птах розшукує собі їжу – дрібних комах та інших безхребетних.

Родина Синицеві

Синиця блакитна (*Parus coeruleus*)

Звичайний осілий птах Сумської області [5].

В районі досліджень це не чисельний гніздовий птах прибережної зони річки Псел за межами м. Суми. В м. Суми це птах відвідувач прибережної зони річки Псел. Тут блакитна синиця розшукує собі їжу.

Гнізда робить у дуплах старих дерев. Чисельність гніздових пар в прибережній зоні знижується через знищення старих дуплистих дерев.

Синиця велика (*Parus major*)

Досить звичайний осілий птах території Сумської області [5].

В районі досліджень це не чисельний гніздовий птах прибережної зони річки Псел в м. Суми та за його межами. Гнізда робить у дуплах старих дерев.

Чисельність гніздових пар в прибережній зоні знижується через знищення старих дуплистих дерев.

Гаїчка чорноголова (*Parus palustris*)

Звичайний осілий птах території Сумської області [5].

В районі досліджень це не чисельний гніздовий птах прибережної зони річки Псел за межами в м. Суми. Гнізда робить у дуплах старих дерев. Чисельність гніздових пар в прибережній зоні знижується через знищення старих дуплистих дерев.

Родина Повзикові

Повзик (*Sitta europaea*)

Звичайний осілий Сумської області [5].

В районі досліджень це не чисельний гніздовий птах прибережної зони річки Псел в м. Суми та за його межами. Гнізда робить у дуплах старих дерев. Льоток часто обмазує глиною. Відомі випадки використання повзиками господарського і туалетного мила в якості замазки льотка [12]. Чисельність гніздових пар в прибережній зоні знижується через знищення старих дуплистих дерев.

Родина Підкоришникові

Підкоришник звичайний (*Certhia brachydactyla*)

Звичайний осілий Сумської області [5].

В районі досліджень це не чисельний гніздовий птах прибережної зони річки Псел за межами м. Суми. Гнізда робить у дуплах старих дерев. Чисельність гніздових пар в прибережній зоні знижується через знищення старих дуплистих дерев.

Родина Горобцеві

Горобець хатній (*Passer domesticus*)

Звичайний осілий синантропний птах Сумської області [3, 5].

В районі досліджень це не чисельний гніздовий птах прибережної зони річки Псел у межами м. Суми. Гнізда робить у дуплах старих дерев, у різних нішах будівель. Охоче займає штучні гніздів'я – синичники.

Горобець польовий (*Passer Montanus*)

Звичайний осілий синантропний птах Сумської області [5].

В районі досліджень це не чисельний гніздовий птах прибережної зони річки Псел у межами м. Суми. Гнізда робить у дуплах старих дерев, у різних нішах будівель. Охоче займає штучні гніздів'я – синичники. За межами міста часто зустрічається серед заростей різноманітних трав в осінне-зимовий період, де вони годуються їх насінням.

Родина В'юркові

Зяблик (*Fringilla coelebs*)

Багаточисельний гніздовий птах Сумської області [5].

В районі досліджень це не чисельний гніздовий птах прибережної зони річки Псел в м. Суми і за його межами.

Щиглик (*Carduelis carduelis*)

Звичайний гніздовий птах Сумської області [5].

В районі досліджень це не чисельний гніздовий птах прибережної зони річки Псел в м. Суми і за його межами.

Чиж (*Spinus spinus*)

Звичайний зимуючий птах Сумської області [5].

В районі досліджень це не чисельний зимуючий птах прибережної зони річки Псел в м. Суми і за його за межами.

Снігур (*Pyrrhula pyrrhula*)

Звичайний зимуючий птах Сумської області [5].

В районі досліджень це не чисельний зимуючий птах прибережної зони річки Псел в м. Суми і за його за межами.

Родина Вівсянкові

Вівсянка звичайна (*Emberiza citrinella*)

Звичайний не чисельний гніздовий птах Сумської області [5].

В районі досліджень це нечислений гніздовий птах прибережної зони річки Псел за межами м. Суми. Свої гнізда мостить серед полеглої торішньої

рослинності. Оскільки у прибережній зоні вздовж Псла присутня велика кількість відпочиваючих, а також свійських і бродячих кішок і собак, то чисельність цього птаха досить низька, а на території міста Суми з гніздування зник.

ВИСНОВКИ

1. Орнітофауна річки Псла та його прибережної зони представлена 45 видами птахів, які відносяться до 11 рядів та 26 родин. Із них 31 вид гніздий, 25 видів відвідує територію дослідження, 6 видів птахів зустрічається на прольоті і 4 види зимують. Осілими є 21 вид.

2. Орнітофауна річки Псла та його прибережної зони на території м. Суми представлена 40 видами птахів, які відносяться до 11 рядів та 22 родин. Із них гніздовими є 10 видів, 22 види відвідують, 8 – зустрічаються під час міграцій і 4 види прилітають у наш регіон зимувати.

3. Із гніздових видів за чисельністю переважає зяблик, місцями чисельними є крижень і сорока. За кількістю особин, що відвідують дану територію найчисельнішим є горобець польовий, сизий голуб, ластівка міська, серпокрилець чорний.

4. Особливий природоохоронний статус мають 26 видів, із них 4 види занесені до Червоного списку Сумської області і 22 види охороняються бернською конвенцією.

5. Орнітофауна річки Псла та його прибережної зони за межами м. Суми представлена 48 видами птахів із 11 рядів та 26 родин. Із них гніздовими є 25 видів, 10 видів відвідують, 6 зустрічаються під час міграцій і 4 види зимують.

6. Із гніздових видів за чисельністю переважає зяблик, синиця велика і дрізд співочий. За кількістю особин, що відвідують дану територію найчисельнішим є горобець польовий, чиж. На цій ділянці не зустрічалися види-урбофіли.

7. Серед зустрінутих птахів особливий природоохоронний статус мають 42 види, із них 4 види занесені до червоного списку Сумської області і 38 видів, які охороняються бернською конвенцією.

8. У зимовий період було зустрінуто 29 видів птахів із 15 родин і 6 рядів. Із них 1 вид є періодично зимуючим, 4 види прилітають у наш регіон зимувати, інші 24 видів є осілими. Серед осілих птахів 7 видів є видами-урбаністами, а 4 види частково перейшли к урбаністичному способу життя.

9. На ділянці річки в місті було зустрінуто 20 видів птахів із 10 родин. Серед них по чисельності домінували польові і домові горобці і сизі голуби. За межами міста було зустрінуто 20 видів птахів із 12 родин. Серед них по чисельності домінували чижі і щиглики.

10. Відбувається зменшення чисельності окремих видів аж до їх повного зникнення на гніздуванні. Це пояснюється знищенням місць мешкання і гніздування (у тому числі крутих берегів на території міста та вирубка старих дуплистих дерев) та через значне турбування птахів відпочиваючими.

11. На чисельність окремих видів і на успішність розмноження також негативно впливає високий прес пернатих і чотириногих хижаків (кішок і собак). Від них страждають кладки і пташенята наземно-гніздових видів птахів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Книш М. П., Грищенко В. М. Розуміючи – оберігай: тваринний світ Сумщини : навч.-метод. посіб. Суми: Університетська книга, 2010. 236 с.
2. Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування у Європі (Берн, 1979 рік). Додаток II: Види тварин, що підлягають особливій охороні. Київ: Мінекобезпеки України. 1998. 76 с.
3. Марисова І. В., Талпош В. С. Птахи України. Польовий визначник. Київ: Вища школа, 1984. 184 с.
4. Матвиенко М. Е. О птицах города Сумы // Изучение ресурсов наземных позвоночных фауны Украины: Мат-лы республик. координационного совещ. по проблеме «Биологические основы освоения, преобразования и охраны животного мира». Киев: Наук. думка, 1969. С. 69-71.
5. Матвиенко М. Е. Очерки распространения и экологии птиц Сумской области (60-е годы XX ст.) Суми: Университетская книга, 2009. 210 с.
6. Матвиенко М. Е., Осадчая И. В. Орнитофауна города Сумы // Природничі науки. Зб. наукових праць, Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2004. С. 13-25.
7. Мерзликин И.Р. Кряквы и окуни: случаи сопряженной охоты // Беркут. 2002. 11. № 2. С. 265-266.
8. Мерзликин И.Р. Кряквы и окуни – новая форма сопряженной охоты // Беркут. 2003. 12. № 1-2. С. 119-121.
9. Мерзликин И.Р. О необычном способе охоты малой выпи // Беркут. 2011. 20 (1-2). С. 72.
10. Мерзликин И.Р. О попытке клептопаразитизма обыкновенной галки (*Corvus monedula*) на озерной чайке (*Larus ridibunda*) // Беркут. 2003. 12. № 1-2. С.165.

11. Мерзликин И. Р., Булат С. И. Встречи мандаринки *Aix galericulata* в городе Сумы (Украина) // Рус. орнитол. журн., 2017. 26. № 1463. С. 2629-2630.
12. Мерзликин И. Р., Кузьменко В. Ю. Об использовании обыкновенным поползнем мыла для обмазывания летков // Беркут. 2009. 18. № 1-2. С. 213.
13. Мерзликин И. Р., Шевердюкова А. В. О добывании рыбы некоторыми птицами // Беркут. 2004. 13. № 2. С. 160.
14. Мерзликин И. Р., Шевердюкова А. В. О запасании корма грачами // Беркут. 2005. 14. № 1. С. 141-142.
15. Мерзликин И. Р., Шевердюкова А. В. О пролете золотистой ржанки в г. Сумы // Авіфауна України. 2006. № 3. С. 58-59.
16. Мерзликин И. Р., Шевердюкова А. В. Орнитофауна озера Чеха – перспективного объекта для создания заказника местного значения в г. Сумы // Екологічні дослідження у промислових регіонах України. Всеукраїнська науково-практична конф. молодих вчених (8-9 листопада 2005 р.), Дніпропетровськ, 2005. С. 114-115.
17. Мерзлікін І.Р., Шевердюкова Г.В. Гідрофільні птахи в умовах інтенсивного антропогенного тиску (на прикладі озера Чеха м. Суми) // Мат-ли X міжнародної наук. конф. Західноукраїнського орнітологічного тов-ва «Динаміка популяцій птахів» 16-19 лютого 2012 р., м. Кам'янець-Подільський. Кам'янець-Подільський. 2012. С. 90-98.
18. Офіційний сайт Сумської обласної ради. Додаток 1. «Перелік видів рослин, тварин і грибів, що підлягають особливій охороні на території Сумської області» до рішення Сумської обласної ради шостого скликання від 18.11.2011 р. «Про заходи щодо посилення охорони рідкісних та зникаючих видів рослин і тварин, що підлягають особливій охороні на території Сумської області» URL: <http://sorada.gov.ua/dokumenty-oblrady/6-sklykannja/category/67-rishennja-11-sesiji.html>

19. Скворцова Г. М. Орнітофауна міста Суми // Краснзнавчий збірник: статті та матеріали. Суми : Університетська книга, 2006. С. 220-223.
20. Український гідрометеорологічний центр. Місто Суми. URL: https://meteo.gov.ua/ua/33275/climate/climate_stations/ (дата звернення 15.09.2020).
21. Фесенко Г. В., Бокотей А. А. Птахи фауни України: польовий визначник. Київ, 2002. 416 с.
22. Шевердюкова Г. В. Гніздування птахів в умовах потужного антропоїчного тиску (на прикладі озера Чеха в м. Суми) // Мат-ли II Всеукраїнської конференції «Сучасні проблеми природничих наук», присвяченої здобуткам і результатам наукових досліджень у галузі природничих наук. Ніжин, 2007. С. 150-151.